

САМООСВІТНЯ КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ПРОФЕСІОНАЛА: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ ТА БАР'ЄРИ ФОРМУВАННЯ

Актуальність та стан розробки питання. Умови існування людства, що вступило в нове тисячоліття, вимагають висування нових пріоритетів, переходу до нової стратегії розвитку суспільства на основі знань та високоефективних технологій. Серед найважливіших завдань сучасності є формування компетентної особистості у всіх сферах її життєдіяльності. Елвін Тоффлер, один з авторів концепції постіндустріального суспільства, прогнозує: «У ХХІ столітті безграмотним уже вважається не той, хто не вміє читати та писати, а той, хто не вміє вчитися, довчатися та перенавчатися». Нині актуальним є питання формування самоосвітньої компетентності дорослої людини.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, де розглядається питання самоосвіти та самоосвітньої компетентності, показав, що наразі вивчені важливі питання теорії та практики самоосвіти дорослої людини (А. Громцева, Н. Кульміна, І. Наумченко, Г. Сухобська та інші), досліджені шляхи та засоби формування потреб у самоосвіті (В. Буряк, І. Редковець та інші). Однак у сучасних умовах мова йде про компетентність як про нову одиницю виміру освіченості людини, при цьому увага акцентується на результатах навчання, в якості яких розглядається не сума знань, а здатність особистості діяти в різних нестандартних ситуаціях. Вивчення літератури приводить до висновку, що в педагогічній науці процес формування самоосвітньої компетентності вчителя розглядався в різних аспектах, але системного підходу щодо визначення системи факторів, що призводять до її формування самоосвітньої компетентності, та тих, що уповільнюють цей процес, не було.

Метою статті є здійснення загальної характеристики поняття «самоосвітня компетентність»; визначення та опис причин її формування та бар'єрів, що уповільнюють процес.

Виклад основного матеріалу. Самоосвітню компетентність ми розглядаємо як інтегровану якість особистості, що характеризується наявністю певним чином організованих і структурованих знань, самоосвітніх умов і навичок, мотивів, інтересу до самовдосконалення, досвіду самостійної діяльності, спрямованістю на освіту впродовж життя, ціннісних орієнтацій, що дозволяють їй успішно вирішувати питання власних самореалізацій, самовиховання та саморозвитку [1, с. 178].

Внутрішня структура самоосвітньої компетентності будується на основі: розуміння особистих потреб на підставі самоаналізу, самопізнання, самообліку сильних і слабких сторін своєї діяльності; уміння розробляти та виконувати програми самоосвіти з урахуванням особистих потреб і потреб суспільства; впорядкування своїх знань, знаходження зв'язків між ними; критичного ставлення до будь-якої отриманої інформації, вироблення особистісної позиції в процесі здобуття певних знань; уміння розв'язувати різноманітні проблеми на основі здобутих самостійно знань; гнучкості застосування набутих знань, умінь і навичок в умовах швидких змін; представлення, обґрунтування та захисту отриманого результату; знаходження нестандартних нових рішень на основі самостійно здобутих знань; використання та отримання інформації різноманітних баз даних, джерел інформації; уміння використовувати нові технології інформації та комунікації; адекватного оцінювання значення здобутих знань у своїй діяльності; уміння співпрацювати з іншими людьми, здобувати знання шляхом колективної діяльності; прийняття рішень на основі співробітництва, толерантного ставлення до опозиційної точки зору; відповідальності до організації своєї самоосвітньої роботи; постійного

самоаналізу та самоконтролю за самоосвітньою діяльністю [3, с. 60].

Виходячи з вищезазначеного, є можливим стверджувати, що самоосвітня компетентність розглядається в поєднанні мотиваційного, пізнавального, емоційно-вольового (особистісного) й змістовно-процесуального (технологічного) компонентів [1, с. 178].

Самоосвітня компетентність виконує низку властивих їй функцій:

- екстенсивну (здобуття нових знань, відстеження змін у знаннях);
- компенсаторну (подолання недоліків навчання, ліквідація «білих плям» у власній освіті, здобуття додаткової освіти);
- саморозвиваючу (удосконалення особистої картини світу, своєї свідомості, пам'яті, мислення, комунікативних, організаторських та творчих здібностей);
- комунікативну (установлення зв'язків між науками, професіями, станами та віком);
- орієнтовну (визначення себе в Культурі й свого місця в суспільстві);
- методологічну (подолання професійної вузькості, перекваліфікація, добудування картини світу);
- психологічну (збереження повноти буття, почуття причетності до широкого фронту інтелектуального руху людства, адаптація до швидких змін);
- геронтологічну (підтримка зв'язків із світом і через них — життєздатності організму).

М. Ноулз визначив шість типологічних цілей навчання та самоосвіти дорослих: здобуття нових знань, нової інформації; оволодіння інформацією на новому рівні; набуття навичок у використанні інформації; вироблена ціннісних орієнтирів; вироблення нових особистих якостей і задоволення пізнавальних потреб [4].

До андрагогічних особливостей формування самоосвітньої компетентності належать: 1) врахування при плануванні та організації навчальної або самоосвітньої роботи того факту, що доросла людина усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю; 2) визнання того, що дорослий володіє життєвим, професійним, соціальним досвідом, який стає важливим джерелом його самонавчання; 3) прийняття того, що в основі готовності професіонала до навчання лежить прагнення вирішити свої життєво важливі проблеми і досягти конкретні цілі; 4) забезпечення можливості невідкладної реалізації отриманих знань, умінь, навичок, якостей; 5) розуміння того, що самоосвітня діяльність значною мірою зумовлена тимчасовими, професійними, соціальними факторами [6, с. 22].

При розгляді проблеми формування самоосвітньої компетентності дорослої людини є питання визначення факторів, що призводять до активізації цього процесу. Що це за фактори?

Одним з наслідків науково-технічної революції, що почалася в 60-70-ті роки ХХ століття, є прискорений процес морального і фактичного знецінення та старіння знань і умінь фахівця. Відбувається колосальне прискорення темпу девальвації раніше набутих знань. Так, девальвація знань у ХVІІІ ст. відбувалася впродовж десяти поколінь. Тобто за життя одного покоління застарівало приблизно 10 % знань, які були набуті під час юності. У середині ХХ століття знання застарівають на половину через 5-6 років і знецінюються на 97 % у процесі виробничого життя випускника вищого навчального закладу. На цей процес швидкого старіння знань звернули увагу американські економісти. За їхніми даними, щорічно оновлюється 5 % теоретичних і 20 % практичних знань, якими володіють учителі, лікарі, інженери і т.і. [2, с. 23]. Аналіз ситуації дозволив встановити своєрідну одиницю виміру застарівання знань — «період напіврозпаду компетентності», що означає тривалість проміжку часу (з моменту закінчення університету), коли в результаті появи нової наукової та технічної інформації компетентність фахівців знижується на 50 %. Відповідно до інформації, поданої С. Вершловським, застарівання знань інженера-випускника 1940 року відбувається через 12 років, випускника 1960 року

— через 8-10 років, а випускника 70-х років ХХ ст. — вже через 4-5 років. За словами А. Гіна, нині цей період становить півтора-три роки.

На рубежі ХХ та ХХІ століть вибуховий розвиток інформаційних технологій та постійне оновлення знань запустило механізм корінного перетворення суспільства, яке стало позиціонувати себе як суспільство знань. Пізнавальна діяльність людини, в тому числі у виробничій сфері, стає домінуючою. У сучасному суспільстві трансформується також виробнича діяльність людини, відбувається перехід до нерозривної єдності процесів «робота-навчання» — оволодіння знаннями, які необхідні для виконання виробничої діяльності, результатом якої стає продуціювання нових знань. Тому, за думкою дослідника М. Карпенка, у найближчому майбутньому людство неминуче вступить до періоду переходу від суспільства знань до нової формації, яку ми умовно можемо називати «когнітивним суспільством», в якому «когнітивна людина» — людина, яка пізнає, — стає ведучою виробничою силою економіки [5, с. 9]. Наразі цінність професійних знань і вмінь для суспільства виявляється у найрізноманітніших формах, зумовлених складністю і багатовимірністю функцій професійної підготовки і може бути виражена в економічному і соціальному значенні. Світовою практикою доведено, що освітній рівень населення забезпечує близько 40 % темпів економічного зростання країни. У Західній Європі цей компонент визначає близько 75 % приросту національних багатств. Серед усіх джерел продуктивності праці освіта за ступенем своєї важливості займає друге-третє місце.

Процеси колосального прискорення темпу девальвації знань та формування інформаційного суспільства поставили перед людством дві проблеми. Перша проблема пов'язана з висуванням на перший план не стільки передачі підростаючому поколінню певної суми знань, скільки виховання бажання та вміння навчатися, як формування здібностей до самостійного творчо-критичного мислення. Друга проблема — необхідність постійного підвищення професійної компетентності фахівців, одобуття додаткової освіти та перекваліфікації.

Ця проблема загострилась через декілька факторів. По-перше, через нестійкість ринку праці, що пояснюється відмиранням та народженням цілих груп професій, що змушує людей до зміни роду занять. За оцінками західних дослідників, кожен рік у світі відмирає більше 500 старих професій і виникає більше 600 нових. По-друге, у зв'язку із збільшенням частки дорослого населення в загальній популяції країн загалом та підвищення чисельності людей «третього віку» в структурі населення багатьох країн зокрема. За даними ООН, у середині минулого століття діти у віці до 14 років становили 34% населення Землі, а у кінці століття — 30 %. За цей же період частка дорослої групи від 15 до 60 років зростає з 58 % до 60 %, а кількість літніх людей (старших 60 років) — з 8 % до 10 % (близько 600 млн. чол.).

В Україні відповідна статистика є значно сумнішою. За інформацією Держкомстату, станом на 1 січня 2013 року середній вік громадян України становить 40,5 років (зокрема, чоловіків — 37,7 років, жінок — 42,9 років). Останні десятиліття відзначається стрімке зменшення частки дітей до 15 років та збільшення частки осіб старших 60 років (табл. 1) [8].

Таблиця 1

Розподіл постійного населення України за віковими групами

Рік	Відсоток осіб до 15 років	Відсоток осіб від 16 до 59 років	Відсоток осіб від 60 років та старше
1989	22,98	66,7	10,32
2000	20,39	68,1	11,51
2010	15,25	64,06	20,71
2013	15,53	63,07	21,4

За прогнозами, Україна в 2025 році посіде 9-те місце у світі за рейтингом старіння.

Це означає, що Україна є й залишається однією з «найстаріших» країн світу. У чому полягає проблема?

Д. Курцмен зазначає, що з віком відзначається втрата психологічної гнучкості і здатності до адаптації. Автор наводить дані, що рік безробіття може зменшити ймовірну тривалість життя людини, що втратила роботу, на п'ять років, а відставка або вихід на пенсію нерідко буквально вбиває людей. Є. Авербух пише, що сам факт виходу на пенсію є для людини психічною травмою: падає його соціальна значимість, страждає його престиж, його самооцінка і самоповага. Нові вимоги йому найчастіше не під силу, він відчуває себе відсталим. Ю. Губачов також відзначає, що «передчасний фізичний і духовний спокій — це виснажливе пекло», під впливом якого старість стає ранньою, непотрібною, патогенною, соціально обтяжливою, самі ж люди похилого віку стають не тільки нудними, неспокійними людьми, але навіть небезпечними для самих себе. Так, рівень загострення хронічних захворювань людей, які вийшли на пенсію, збільшується у два рази.

З огляду на це є досить цікавою концепція епігенетичного розвитку особистості Е. Еріксона. На його думку розвиток особистості триває все життя. Перехід від однієї до наступної стадії є особистісною кризою, причому кожна із стадій розвитку відзначається специфічним для неї конфліктом, сприятливе вирішення якого призводить до переходу на новий етап. У концепції Е. Еріксона старість — невід'ємна частина життєвого шляху, його логічне і психологічне завершення. Можливість успішного переходу в цей психологічний вік Е. Еріксон пов'язує з позитивним вирішенням попередніх вікових криз. Сутність розвитку в цьому віці полягає у досягненні цілісності особистості, яка ґрунтується на підведенні підсумків свого минулого життя і усвідомленні її як єдиного цілого, в якому нічого не слід змінювати. У цей період з'являється, за словами Е. Еріксона, особистість, яка пхикає, вдивляється в себе, що призводить в свою чергу до загострення хронічних хвороб.

Крім того, у 90-ті роки ХХ століття в побут увійшло поняття «функціональна неграмотність». Воно вказує на наявність у суспільстві категорії людей, які не мають знань, умінь, навичок, необхідних для повноцінного життя та взаємодії (відповідно цивілізаційно-культурного рівня розвитку соціуму) з іншими членами суспільства. Прикладом цього може слугувати ситуація, коли представники старших поколінь нерідко не можуть стати грамотними споживачами, господарями побутової техніки, користувачами Інтернету, клієнтами банку, партнерами іноземних організацій. Індикатором масштабності явища функціональної неграмотності у сфері комунікації та інформації служить структура пропонованих на ринку навчання освітніх послуг, серед яких на перший план вийшли підготовка користувача ПК, іноземна мова, психологічні тренінги тощо.

Тому у змісті безперервної освіти прийнято виділяти три основні смислові області, які пов'язані з навчанням та самоосвітою дорослих: навчання грамотності — у широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та інше; професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурну підготовку — додаткова освіта, яка не пов'язана з трудовою діяльністю (life qualification).

Однак, процес формування та розвитку самоосвітньої компетентності має певні бар'єри.

По-перше, психофізіологічні (нерозуміння причин сповільнення з часом темпів засвоєння нових знань; загострення хвороб тощо).

Динаміка інтелектуальних функцій виглядає наступним чином: 18-25 років — високий рівень розвитку пам'яті і мислення, низький — уваги; 26-29 років — низький рівень розвитку пам'яті і мислення, високий — уваги; 30-33 року — високий рівень розвитку всіх функцій; з 34-35 років відбувається спад рівня розвитку всіх функцій.

У період дорослості за різних форм творчої активності інтелектуальна діяльність

досягає найвищого рівня розвитку. Середній рівень творчої активності для багатьох спеціальностей припадає на 35-39 років, а творчі здібності у математиці, фізиці, хімії сягають свого піку в 30-34 роки. Видатні відкриття в багатьох сферах науки здійснюють особи віком біля 40 років. Найсприятливішими для наукової творчості є період, що охоплює 30-34, а також 47-57.

У період після 40 років людина активно розширює свої знання, оцінює події та інформацію в широкому контексті. Попри зниження швидкості і точності оброблення інформації, що є наслідком біологічних змін, здатність послуговуватися інформацією залишається на високому рівні. Хоча когнітивні процеси у людини зрілого віку відбуваються повільніше, ніж у молодій, ефективність її мислення вища [9].

М. Карпенко запропонував вважати одним з показників розвитку когнітивних здібностей людини темп засвоєння знань. Відповідно до його досліджень, темп засвоєння знань у людини стрімко зростає починаючи з 11-12 років та досягає свого максимуму у 17-24 роки. Після цього періоду (24-34 роки) темп поступово знижується. У проміжку між 34-64 років зниження темпу є незначним. Після 64 років темп засвоєння знань по мірі старіння сповільнюється та його значення наближаються до значень 11-12 років (рис. 1).

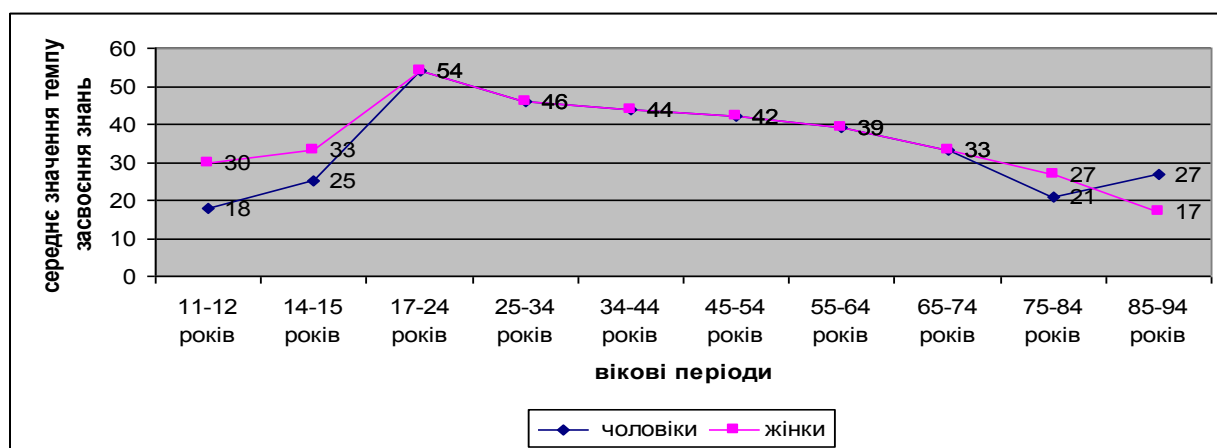

Рис. 1. Еволюційно-інволюційний графік здібностей до навчання (за М. Карпенком)

Тобто, якщо прийняти темп засвоєння знань у студентські роки за 100 %, то за перші двадцять років після закінчення ВНЗ втрачається 22 % темпу, з 45 до 65 років — 35 % темпу, а після 74 років — 57 % темпу [5, с. 99-100].

Відповідно до сучасної концепції розвиток усіх функцій організму, включаючи і психічні, відбувається безперервно протягом усього життя. Виконуючи функцію психологічного чинника, освіта відсуває час настання інволюції в психічних функціях і інтелекті і тим самим попереджає наступ старості [7, с. 159]. Б. Ананьєв вперше ввів до наукового обігу поняття «рухливість функції». Він стверджував, якщо слабшає механічна пам'ять, то зростає роль смислової пам'яті. Якщо слабшає одна функція, то вона компенсується іншою за умови, якщо людина навантажує інтелект, включається в освіту. В іншому випадку, коли людина не навантажує свій розум, то починається процес інтелектуального недовантаження.

По-друге, соціально-психологічні: стурбованість щодо рівня власного авторитету, побоювання виглядати некомпетентним в очах оточуючих, невідповідність власного образу «солідної людини» традиційній ролі учня (небажання «сісти за парту»), занижена самооцінка власних можливостей через незнання особливостей психофізіологічного розвитку людини. Наразі складність навчання дорослих посилюється ще й тим, що всі вони відчували на собі дію старої педагогічної парадигми, зі всіма притаманними їй недоліками, такими як: догматичний тип навчання, лекційна форма проведення занять,

відрив навчання від життя, домінування технократичного мислення, орієнтація на засвоєння готових знань та індивідуальні форми роботи. Тобто для дорослої людини необхідна гарантія, що навчання або самоосвітня діяльність не несуть у собі загрози. Також до цієї групи факторів належать: наявність негативних емоцій через відсутність швидкого результату самонавчання, незадоволення самим процесом навчання дорослої людини тощо.

По-третє, соціальні (відсутність затребуваності нового рівня освіти з боку соціуму, відчуття безглуздості продовження навчання). Для дорослого необхідність подальшої самоосвіти очевидна не завжди. Якщо професіонал працює непогано та задоволений процесом та результатом роботи, то йому досить складно зрозуміти навіщо займатися самоосвітньою діяльністю. Логіка міркування досить проста: навіщо ремонтувати те, що ще працює.

По-четверте: психолого-педагогічні (несформованість установки на навчання протягом усього життя, мотиву щодо самоосвіти тощо).

Таким чином, самоосвітня компетентність виявляється у якості особистості, що характеризує її здатність до систематичної, самостійно організованої діяльності, спрямованої на продовження власної освіти в загальнокультурному та професійному аспектах.

Протягом останніх десятиліть відзначається поява низки чинників, які активізують процес формування самоосвітньої компетентності дорослої людини, до яких належать: побудова інформаційного суспільства, збільшення темпів девальвації раніше набутих знань, збільшення частки людей «третього віку» в загальній популяції країн тощо.

Процес формування самоосвітньої компетентності дорослої людини обмежується низкою психофізіологічних, соціально-психологічних та соціальних причин, розуміння та подолання яких має сприяти вирішенню зазначених проблем.

Література:

1. Бухлова Н. В. Психолого-педагогічні умови підготовки вчителів до формування самоосвітньої компетентності вчителів у процесі післядипломної педагогічної освіти / Н. В. Бухлова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : научное издание. Вип. 7 (17). До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. — Київ : НПУ, 2007. — С. 174-179.
2. Вершловский С. Вызовы научно-технической революции и образование / Семен Вершловский // Новые знания. — 2008. — август. — С. 23-28.
3. Добридень А. Формування самоосвітньої компетентності майбутнього вчителя засобами інтерактивного навчання / Алла Добридень // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2010. — № 1. — С. 59-64.
4. Золоторев В. В. Андрагогика и организация корпоративного обучения / В. В. Золоторев. — [Электронный ресурс] // Сайт «Воронежский центр тренинга». — Электронные данные. — Режим доступа к ст.: http://www.ct-v.ru/statji_andragogika.htm
5. Карпенко М. П. Когномика. / М.П. Карпенко. — М. : Издательство Современного гуманитарного университета, 2009. — 225 с.
6. Кезин В. Г. Психолого-педагогические особенности обучения взрослых / В. Г. Кезин // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. — 2012. — № 17 (44). — С. 21-26.
7. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. I. — М. : Педагогика, 1983. — 392 с.
8. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами та типом поселень // [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної Академії Наук України: [офіційний сайт]. — Електронні дані. — Режим доступу до даних. :
9. <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/Quicktables/NEW/index.asp>
10. Савчин М. В. Вікова психологія: Навч. Посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. — Київ : «Академвидав», 2005. — 360 с. — [Електронний ресурс] // Сайт «Studentam.net.ua» — Електронні дані. — Режим доступу до ст.: <http://studentam.net.ua/content/view/3145/86/>

Стаття присвячена характеристиці поняття «самоосвітня компетентність». Визначені чинники, які активізують та сповільнюють процес самоосвіти дорослої людини. Надається характеристика андрагогічних особливостей формування самоосвітньої компетентності.

Ключові слова: самоосвітня компетентність, причини та бар'єри формування, андрагогічні особливості, доросла людини.

Статья посвящена характеристике понятия «самообразовательная компетентность». Определены факторы, которые активизируют и тормозят процесс самообразования взрослого человека. Характеризуются андрагогические особенности формирования самообразовательной компетентности.

Ключевые слова: самообразовательная компетентность, причины и барьеры формирования, андрагогические особенности, взрослый человек.

The article is devoted to the concept of «self-education competence». The factors that activate and inhibit the process of self-education of adults are determined. The andragogical features of the formation of self-educational competence are characterized.

Keywords: self-education competence, reasons and the barriers of the formation, andragogical features, adult.